
A csillagász és a boszorkány

Ulinka Rublack a Cambridge University professzora gazdag tudományos munkásságra tekinthet vissza. Átfogó történelmi munkái: *Oxford Concise Companion to History* (2011), *Oxford Handbook of the Protestant Reformation* (2016). Európa kora újkori történelméről szóló kötetei: *Reformation Europe* (2005, ismertette a KLIÓ a 2008/4-es számában), *The Crimes of Women in Early Modern Germany* (1999) és *Dressing Up: Cultural Identity in Renaissance Europe* (2010). Alább ismertetendő könyve a *The Astronomer and the Witch – Johannes Kepler’s Fight for his Mother* (2015).

Johannes Kepler (1571–1630), a híres csillagász, Habsburg császárok megbecsült matematikusa 1615 decemberében arról értesült, hogy édesanyját boszorkánysággal vádolják. Azonnal odautazott, hogy maga védhesse őt.

Ez a leghevesebb boszorkányüldözések ideje. Becslések szerint 1500 és 1700 között 73 ezer férfit és nőt fogtak perbe boszorkányságért Európában, és 40–50 ezret végeztek ki, a felét német területen. 75 százalékuk nő volt. A társadalmat félelemmel töltötte el a klímaváltozás: a rendkívül hideg telek és hideg, esős nyarak miatt nem volt termés. Az árak emelkedtek, éhség, pestis pusztított. Bárkire ráfoghatták, hogy boszorkány, ő okozta a betegséget, a rossz termést. Trier katolikus püspökségben különösen magasra csapott a boszorkányüldözés. Lotaringiában 300 vádlott 80 százalékára hoztak halálos ítéletet. A württembergi világi bíróság 197 személyt végeztetett ki. A délnyugat-német területeken 1561 és 1670 között 3200 boszorkányt küldtek halálba. *Heinrich Kramer* Boszorkánypöröly című műve után (1486) *Peter Binsfeld* „praktikus” *Tractatusa* jelent meg arról, hogyan kell vallatni a gyanúsítottakat (1589). *Johann Weyer* orvos (1525–1588) úgy vélte, ezeknek az asszonyoknak inkább orvosi kezelésre van szükségük, nem tortúrára. Szavait figyelmen kívül hagyták. *Jean Bodin* (*De la démonomanie*, 1580) valamint *Martin Del Rio* (*Disquisitiones Magicae*, 1599–1600) azt hirdették, a boszorkányokat meg kell égetni. 1607 és 1617 között óriási volt a drágulás, ekkor következett be a boszorkányperek negyedik hulláma. Ebbe sodródott bele a Kepler család is. Kepler gyanús volt, mert nem fogadta el, hogy Krisztus jelen van a kenyérben és borban.

Katharina Kepler Württemberg hercegségben, különböző kisvárosokban élt. Württemberg 1534 óta lutheránus volt. Katharina nem járt iskolába, a háztartási teendőket végezte. Heinrich Keplerhez ment férjhez, aki len- és pamutvásznat, gyertyát, gyapjút árult. 1575-ben a család Leonbergbe, egy polgárosodó kisvárosba költözött, az apa házat, földet vett, megkapta a polgárjogot. Itt minden gyermek járhatott iskolába, és a szegény gyermekek is szerezhettek egyetemi fokozatot. Stuttgartban lehetett könyvet kapni.

Fiuk, Johannes Württembergben és Maulbronnban tanult, azután hercegi ösztöndíjjal a tübingeni egyetemre járt, és matematika tanár lett Grazban. Megjelent az első könyve, levelezett Galileivel.

1615 tele rendkívül hideg volt, a szőlő elfagyott, Leonberg nélkülözött. Katharina Kepler ugyan nem szorult alamizsnára, de amikor katonafia, Heinrich betegen tért haza, és nem kapott húst az édesanyjától, dühében rákiabált, hogy boszorkány. Ekkor egy üveges mester felesége, Ursula Reinbold is megvádolta Katharinát, hogy az italával megbénította a lábát. Ekkoriban Einhorn helytartó kilenc „boszorkányt” végeztetett ki. A 68 éves Katharinát is beidézte. Az asszony tagadta a vádat: ő nem átkozta meg Ursulát. Egyedül Isten gyógyíthatja meg. Einhorn először hazaengedte Katharinát, majd ismét börtönbe vetette.

Kepler ez időben Grazban egy protestáns iskolában tanított, A világ harmóniája című munkáját írta, és asztrológiai kalendáriumot készített. Különböző modelleken bemutatta a Nap és a bolygók állását, a Nap és a Hold ciklusait. A kozmosz geometriai alakzatait Isten játéknak tartotta, és úgy vélte, ő képes azt megérteni. A De Stella Nova című munkájában (1606) kifejtette, hogy az új csillag a mennyboltból kiszakadt elhalt anyagból keletkezett. Felfedezte, hogy az égitestek ellipszis pályán mozognak.

Ausztriai Ferdinánd durván nekitámadt a lutheránusoknak, ezért Keplernek el kellett hagynia Grazot. A tübingeni egyetem nem fogadta, de a híres dán asztrológus Tycho Brahe meghívta Prágába. Hamarosan Rudolf császár birodalmi matematikusa lett. Ez jó fizetést jelentett, de a katolikus Habsburg császári udvarban kényes volt a helyzete, ezért Linzbe költözött. Ismét tanított, térképet készített és csillagjóslással egészítette ki a keresetét. A württembergi hercegnek elküldte a Merkúr és a Nap állásáról szóló könyvét. Kepler egész életében támogatót keresett, hogy ne jóslatokból kelljen élnie, hanem tudósként dolgozhasson. Az Astronomia Novában (1609) kijelentette, hogy a vallási magyarázatok aláássák a tudós eredményeit.

Katharina ügyében Kepler közbenjárt a hercegnél. A hercegi tanács elrendelte, Einhorn bocsássa szabadon Katharinát, de hallgassa ki őt, és a válaszokat terjessze fel a kancelláriához.

Ekkoriban az asztrológiát az egyetemeken is tanították. Maga Kepler több mint ezer horoszkópot készített. Később, Prágában már elutasította az ostoba jóslásokat. Rudolf császárnak megírta, hogy „az egek nem tudnak semmit sem tenni” (139). A világok harmóniáját I. Jakabnak ajánlotta. Az 5. könyvben leírta a bolygók mozgásának törvényét (1618). Kifejtette, hogy az ember jellemének alakulására történelmi és társadalmi körülmények is hatnak. Az édesanyjával mindig szoros volt a kapcsolata, de hangoztatta, hogy nagyon különböznek egymástól. Ezt valószínűleg a tudományos karrierje védelmében tette.

Katharina bűnpere 1619-ben kezdődött Leonbergben. A per iratait híres fia közreműködése miatt megőrizte az állami levéltár. 21 tanút hallgattak meg. Reinbold fontosabb vádpontjai: az idős asszony az italával megbetegítette Ursulát; a nagynénje is boszorkány volt; elüldözte otthonról a férjét; elvitt egy fiatal nőt a boszorkányszombatra; egy iskolaigazgatóhoz a zárt ajtón át bement, és bénító hatású bort adott neki. Egy asszony meghalt a bortól. Egy varrónőt boszorkánnyá akart változtatni; nem hisz az örökéletben; macska képében közlekedik. Ráadásul a fia, Heinrich szerint is boszorkány.

A vádló a római jog szerint hat kérdésben akart tisztán látni: ki mit tett, hol, mikor, miért és milyen eszközökkel. A Birodalmi Törvénykönyv szerint legalább egy szemtanúra volt szükség ahhoz, hogy tortúrára vessék a vádlottat. Kepler pontról pontra cáfolta a vádak: nem létezett boszorkány nagynéni; Ursulának a férjén kívül másokkal is volt szexuális kapcsolata; Reinhold csak a pénzéért vette el, holott tudta, hogy boszorkány. Ami testvérét, Heinrichet illeti, őt mesterei verték, hajléktalan volt, koldult, lopott, és a rágalmak alapján elhitte, hogy az édesanyjuk boszorkány. Egy másik vádpont volt, hogy Katharina kiásatta az apja koponyáját a sírból, ivóedényt készített belőle, hogy védje vele a fiát. Kepler elmondta, maga Rudolf császár is hitte, hogy némely tárgyak, így a koponya is, megvédik. Katharina hallhatott erről, ezért védte volna vele a fiát.

Katharina tanúi közül néhányan kínvallatást ajánlottak, mások nem hittek a „bizonyítékokban”. Voltak, akik védték őt, vagy Istenre bízta a döntést. A kihallgatási jegyzőkönyvet felterjesztették a stuttgarti kancelláriának.

Eközben V. Frigyes kálvinista cseh király vezetésével megindult a harc II. Ferdinánd császárral és a katolicizmussal szemben. A harmincéves háborúba számos európai állam kapcsolódott be. Leonbergben újabb boszorkányperek zajlottak. Egy nő belehalt a rettenetes tortúrába. A háború miatt

nehezebb lett az élet, sokan fát, élelmiszert loptak, a pénz elértéktelenedett. Katharina Kepler helyzete nem sok jóval biztatott.

1620-ban a Habsburg-sereg a rajnai palotagrófság felé indult, Tilly pedig lerohanta a protestáns lázadókat Ausztriában. V. Frigyes a fehérhegyi csatában elvesztette csehországi koronáját, és Ferdinánd kegyetlenül vezetett a lázadókkal. Ezek után a stuttgarti kancellária börtönbe vetette Katharinát. A 73 éves asszony szinte ruhátlanul rejtőzött el, de a fogdmegek előrángatták, 17 tanú vallott ellene. Az idős asszony sorban cáfolta a vádakát, logikusan, éberem állta a procedúrát. Heinrich fiáról azt mondta, a katonaság változtatta durvává. A bírák azonban elhitték, hogy boszorkány, és kifogásolták, hogy nem sír. A jegyzőkönyv alapján a kancellária arra utasította bíróját, ijessze meg Katharinát a tortúrával. Ezután elszállították Güglingenbe.

Amikor Kepler megtudta, hogy letartóztatták édesanyját, felszámolta a háztartását Linzben és Güglingenbe ment. A „kegyetlen torony”-ból az örök szállására vitette Katharinát, és fizette az ellátását. A kormányzó megláncoltatta az asszonyt és benyújtotta a vádakát. Kepler kétségbe vonta az eljárás jogosságát, és alapos, jogilag alátámasztott védőíráttal válaszolt. Katharina láncon töltötte a karácsonyt, de nem tört meg. A tárgyalást 1621. január 8-án folytatták. Ezalatt Ursula Reinbold az ablakából az utcára kiáltozva átkozta Katharinát.

Kepler 1621-ben tübingeni jogászok előtt élesen bírálta a württembergi herceget, mert az ő uralkodása idején (1608–28) hozták a legtöbb halálos ítéletet. Az angol királytól kapott állásajánlatot nem fogadta el. Leonberg, Güglingen között ingázott. Frankfurtban kiadta az *Epitome* című könyvét, amelyben Kopernikusz mellett érvelt, szemben a ptolemaioszi elképzelésekkel. Ez volt az első rendszerezett csillagászati könyv. A kormányzónak küldött védőírata elakadt a kancellárián, és a per húzódott. Keplert tudós barátok is segítették: Wilhelm Schickard építész, csillagász; Christoph Besold jogászprofesszor, gazdag könyvtár (4000 kézirat és könyv) tulajdonosa, Savonarola kiadója. A harmadik barát Johann Valentin Andreae, akitnek *Reipublicae Christianopolitanae Descriptio* című utópiája Campanella Napvárosa előtt jelent meg.

Kepler felszólította a kormány jogászait, ne tegyék tönkre a vádlott és családja életét. Bodintól eltérően ő a hatalomtól finom harmóniát várt, amely a köz javát szolgálja. Elítélte az örökletes monarchát, az engedelmes alattvalókat, a vidéki kiskirályokat és a boszorkányégetéseket, és kijelentette, hogy édesanyja perében Isten elítéli a bírakat és az uralkodókat.

Kepler egy másik barátja, Gödelmann jogász azt hangoztatta, hogy Katharina esetében is két megbízható tanúvallomás kellene, mielőtt kín-

padra vonnák. A tortúrával kikényszerített vallomás nem lehet jogi eljárás tárgya. Halálbüntetés csak a valóban maleficiumot elkövetőknek jár. Kepler hivatkozott a római jog formai eljárására, mely szerint a perek dokumentumait írásban be kell adni. Ezáltal Keplerék tájékozódhattak a bizonyítékokról.

Kepler védőbeszédében megállapította, hogy a tanúk szóbeszéd alapján vádolták Katharinát, és elfogultak voltak. Ursula babonás, önző asszony, aki a fájdalmiért „egy képzelt boszorkányt” okolt. Rágalmait nem bizonyította. Nincsen két pártatlan tanú. A már elítélt boszorkányok egyike sem vallotta társának Katharinát. A kínzással kicsikart vallomások nem érvényesek. Orvosi érvekkel bizonyította, hogy a betegségeket, sérüléseket nem boszorkány okozta. Ursula maga ivott valami mérgezőt, mert mások nem lettek rosszul Katharina gyógyteáitól. Az állatok természetes okokból pusztulnak, nem rontástól. Heinrich vádjá nincs alátámasztva. A gyermek tanúk vallomása nem megbízható; Katharina a gyógyító tevékenysége során tapasztalattal használta fel a gyógyfűveket. Mindebből az következik – fejezte be Kepler –, hogy édesanyja gyenge öregasszony, de becsületesen nevelte fel a gyermekeit. Nem érdemel tortúrát. Kepler védőbeszéde igen jelentős volt a boszorkány-perek idején.

Katharina már egy éve volt börtönben, amikor a tárgyalás 1621 augusztusában folytatódott. Gabelkhover ügyvéd vádirata szerint Katharina sérüléseket okozott embereknek, állatoknak, meg akarta vesztegetni a kormányzót, elűzte otthonról a férjét, nem nézett a vádlói szemébe és nem sírt. Ezek bűnösségének a bizonyítékai. Alá kell vetni a tortúrának. Kepler döbbenet fogadta az ítéletet. Pár nap alatt hajszolt gyorsasággal elkészítette 64 oldalas válaszát. Cáfolta Gabelkhover vádpontjait, támadta a kormányzót elfogultságáért, a per halogatásáért, vitatta a tanúk megbízhatóságát. Bravúrosan bizonyította, hogy Ursula saját nemi betegségét higannyal gyógyítgatta, ez károsította az agyát. Egy erkölcstelen asszony vádolt meg egy tiszteletre méltó idős asszonyt.

A per iratait a tübingeni jogi fakultásra terjesztették fel. 1621. szeptember 10-én megszületett az ítélet: a bizonyítékok nem elegendők, ezért, és idős korára tekintettel nem vetik kínzás alá, de a hóhér megfélemlítésül mutassa meg neki a kínzóeszközöket. Kepler felkészítette az édesanyját, hogy nem lesz valódi tortúra. Az asszony kijelentette: „Nem akarok, nem tudok vallomást tenni”. Térdre hullott, s Istenre bízta az ítéletet. Erős volt és bátor. Tizennégy hónap után szabadon engedték. Katharina 1622. április 13-án, 75 éves korában hal meg. Szabadságban töltött utolsó hat hónapjáról nem tudunk semmit, és nem tudjuk, hol temették el.

Johannes Kepler egész életében megélhetési gondokkal küzdött; a császár gyakran elmaradt fizetésének kiutalásával. Nehéz volt Linzben visszatérnie régi életéhez, ugyanis a várost bajor seregek foglalták el, megszigorodtak az ellenreformáció intézkedései. Ennek ellenére II. Ferdinánd megerősítette őt birodalmi matematikusi állásában. Ismét levelezett régi barátaival. Írt egy könyvet a logaritmus-számításról, és dolgozott a Rudolf-táblázatokon. Folytatta a Hold asztronómiájáról szóló álmát, a Somniumot. Ennek alapkérdése, hogy vajon milyen a Föld és más planéták a holdról nézve. Egyetértett Galileivel a holdfelszín krátereit és hegyeit illetően. Munkáiban irodalmi műveket, és démonológiai írásokat is felhasználott. A világegyetemet illető megállapításai keveredtek misztikus vallási gondolatokkal. Hitt a szellemekben. Úgy vélte, a tudomány a babonából nő ki, eleinte a csillagászatot is jóslásra használták. Élete utolsó tíz évében a Somnium kiadását készítette elő. A Somniumhoz toldva valóságos lábjegyzetes apológiát írt édesanyja ügyében. Végjegyzeteinek egy része gúnyos, vicces, abszurd, és versek, epigrammák is vannak közte. Kabalisztikus vizsgálatokra hivatkozott, misztikus jelentőséget tulajdonított a számoknak és a héber betűknek. Egy helyütt leírja, hogy tudománya révén az emberiségnek békét és örömet, magának pedig elismerést és magasabb fizetést szeretett volna szerezni.

1626-ban Kepler befejezte a Rudolf-táblázatokat. A szigorodó katolicizmus elől Ulmba költözött, a könyvét ott adták ki. Közben Wallenstein felajánlta neki sziléziai, saganai hercegségében egy tudós állást jó fizetéssel. Keplerék 1628 nyarán Saganba költöztek, de a katolikus környezetben a tudósnak alkudoznia kellett hite megtartásáért. Nyomdát állított fel, hogy kiadhassa a Somniumot. Lányának, Susannának az esküvőjére a távolság miatt nem tudott elutazni. 59 éves korában még született egy kislánya. Szerencsétlenségére a császár elbocsátotta Wallensteint, így odalett Kepler anyagi biztonsága. Hideg őszi időben utazott Regensburgba, beteg lett, és 1630-ban meghalt. A városfalon kívül, a lutheránus temetőben temették el. Családja elszegényedett, a felesége a frankfurti vásáron árulta a Somnium példányait. Susanna még két gyermeküket temette el, mielőtt maga is meghalt. Két leány maradt utána. Kepler felnőtt gyermekei, Ludwig és Susanna hosszú életet éltek, sok gyermekük volt. Ludwig örizte meg apjának az iratait.

Württembergert keményen sújtotta a pestis, és 1634-ben a nördlingeni csata után feldúlták a császáriak. A westphaliai békekötés vetett véget a vallási háborúknak. Eltingenben ma ott áll Katharina Kepler szobra a szülői háza előtt. Jakob Fehrle szobrász erőt sugárzó, egyenes tartású fiatal ara-

tóasszonynak ábrázolta. Katharina történetét számosan feldolgozták. *John Banville* díjnyertes regényt, *Philip Glass* és a librettista *Martina Winkel*, valamint *Paul Hindemith* operát írtak róla. Néhány könyv magyarul is megjelent róla.*

Ulinka Rublack szerint Katharina története beleillik azon mikrotörténetek sorába – Carlo Ginzburg: *The Cheese and the Worms: The cosmos of a Sixteenth-Century Miller* 1974, és Natalie Zemon Davis: *The Return of Martin Guerre*, 1983 –, amelyekből sokat megtudhatunk „a csendes többségről”, az egyénekről, a családokról és a korszakról.

Ulinka Rublack: *The Astronomer and the Witch – Johannes Kepler’s Fight for his Mother (A csillagász és a boszorkány – Johannes Kepler küzdelme az édesanyjáért)* New York, Oxford University Press, Oxford, 2015. Pp. xxxii + 359 o. ISBN 978-0-19-873678-3

Fodor Mihályné

- * Arthur Koestler: *Alvajárók*, Európa K., Bp. 1996, 2007.
- John Banville: *Kepler*, Európa K., Bp. 1981.
- Olaf Saile: *Kepler*, Stádium, Bp. é. n.